

dőből való a feladat kijelölése: „... a szótárt valakinek át kell menteni, minden szavával, az időre, mikor a szavaknak megint eredeti és valóságos értelmük lesz”. (Vasárnapi krónika) Talán ekkortájt még Orwell fejében sem fordult meg az „újbeszéd” gondolata...

Am azóta lezárult Márai életpályája, nem épül tovább, ha csak a hagyatékból előkerülő darabokból nem, a jelképekből emelt katedrális, amelynek szószékéről büszkén és alázattal hangzott-hangzik a szó: a MŰvet megtartotta és tovább ékítette egy nemes írói akarat. Műfajára lelt a polgár, s polgárként ezért lehetett művész. Benne, általa fennmarad a Város, dacolva történelmi esetlegességekkel, olyképpen, miként előbb zendülő, messzi távolba bolyongó, majd megrendülten visszatérő és végül az irdatlan tenger partján is emlékezetét vigyázó fia megörökítette. Ez a Város a valóságosnál maradandóbban tanúsíthatja: ami egyszer formát kapott, nincs alávetve a kegyetlen Időnek.*

FÜGGELÉK

A *Termés* c. kolozsvári negyedéves folyóirat megkérdezte Márai Sándort, hisz-e még egy „eszményített” polgárság szerepében, nem érzi-e, hogy ez az eszményített polgárság elszakadt a parasztságtól és a munkásságtól, s mi a véleménye a „középosztály” történelmi szerepéről. Ideiktatjuk Márai válaszát, amely pontosan fejezi ki azt a művészi magatartást, amely nemzetnevelést célzó röpiratában, színművében és Garren-trilógiájában hangot kapott:

Budapest, 1943. július 5.

Tisztelt Barátaim,

évtizedes tapasztalás arra tanított, hogy egy író az időszerű kérdésekre legmélyebben mindig műve egészével — s nem alkalmi kérdésekre adott alkalmi válaszokkal felel.

A „Termés” által felvetett kérdésekre sincs módom másképpen felelni.

Barátsággal és tisztelettel
Márai Sándor

VIGH KÁROLY

A felvidéki szellemiség élő hagyományai

A régi Tiszatáj fontos küldetést teljesített, amikor évek hosszú során keresztül ráirányította a figyelmet a közép- és kelet-európai régió országainak sorsára, az itt élő népek sok tekintetben közös történelmi, irodalmi, művelődési hagyományaira. Amikor ennek során különös érzékenységgel és igénnyel foglalkozott a határainkon túl rekedt magyar kisebbségek múltjával, az anyanemzethez kötődő irodalmi-nyelvi-kulturális kapcsolataival, ez a misszió nem egyszer a hazai hivatalos politika értetlenségével találkozott, hogy végül is a lap szerkesztőinek adminisztratív eltávolítására kerüljön sor. Holott a Tiszatáj olyan feladatra vállalkozott, amelyet elsősorban egy össznemzeti érdekeket szem előtt tartó hatalomnak kellett volna kormányprogrammá emelni. A Nagy Imre-kormányt vitatható legitimitással felváltó Kádár-korszak számára azonban egy rosszul értelmezett „internacionalizmus” következté-

* Írásomban nem tértem ki a Garren-trilógia harmadik darabjára, a *Sértődöttek* re, amely — tudvalevő — így kezdődik: „Garren Péter a nevem, író vagyok.”

ben évtizedeken keresztül közömbös volt a határainkon túl élő magyar nemzetiségek sorsa.

A magyar sorsproblémákat felvállaló, össznemzeti érdekekben gondolkodó értelmiségi elit legjobbjai — Illyés Gyulával az élen — hiába szólaltatták meg a szellemi haza ötágú sípját, a magyar külpolitika és kultúrpolitika mindent elkövetett, hogy elnémtsa ezt a sípot, a magyar lelkiismeret hangját. „Dörömbölni kell...” — szólított fel bennünket Illyés, és megírta *Válasz Herdernek és Ady-nak* című emlékeztető művét. De amikor 1978-ban a Magvető megjelentette jórészt a nemzetiségi kérdéssről szóló esszékötetét, a *Szellem és erőszak*-ra erőszakot alkalmaztak, és kivonták a forgalomból. A pozsonyi éveit idéző Szalatnai Rezső sem járt jobban a *Kisebbségben és igazságban* című gyűjteményes kötetével. És hogy a magam példáját említsem: még 1980-ban is megtörténhetett, hogy a Trianonról szóló évfordulós cikkem miatt bezúzták a Honismeret márciusi számát.

Olyan évek voltak ezek, amikor az Élet és Irodalom 1976. évi január 10-i számában Illyéssel vitázva azt lehetett leírni, hogy „a nacionalizmus, még ha jogot sért is, nem mindig elítélendő”, mert a haladást szolgálja. És monopolhelyzetében arról is kioktathatott bennünket a párt lapjának nemzetiségi „szakértője”, E. Fehér Pál, hogy ami Magyarországnak Erdély volt, az Franciaországnak Algír. Így jutottunk el a 80-as évekig s veszítettük el Illyést, hogy azután megnehezüljön felettünk az idők járása. Az elejtett zászlót felemelő Csoóri Sándorra, aki a Csehszlovákiai Magyar Jogvédő Bizottság élén álló Duray Miklósnak a Püskínél megjelent önéletrajzi kötetéhez bevezetőt mert írni, a hatalom lecsapott, és szilenciumra ítélte. Pedig csak arról szólt a bevezető, hogy Magyarországon még mindig az a hivatalos álláspont, hogy a nemzetiségek ügye belügy, hogy Erdélyben magánházaknál nem aludhat külföldi állampolgár, hogy mi történt 1946-ban a párizsi béketárgyalásokon, hogy a sztalin világ idegbénító. Istenem, hol vagyunk már mindettől! És hogy a Duray-ügy mellett maradjak: amikor mi, felvidékiek — 37 ismert értelmiségi — a Központi Bizottsághoz fordultunk Duray Miklós szabadon bocsátása érdekében, Radics Katalin, a kulturális osztály vezetője, berendelve a párttag aláírókat, felelősségre vonta őket, mert tiltakoztak az emberi jogok csehszlovákiai megsértése ellen. Ma már a hatalom részéről kénytelenek voltak belátni, hogy az országban keletkezett súlyos bizalmi válság előidézésében — a gazdaság és a politika szféráiban elkövetett hibák és súlyos mulasztások mellett — a magyar kisebbségeket sorsukra hagyó kormányzati magatartás is hozzátartozott. Ennek köszönhetően fogalmazták meg az MSZMP részéről Szokai Imre és Tabajdi Csaba, az MSZMP KB külügyi osztályának helyettes vezetői *Mai politikánk és a nemzetiségi kérdés* című, a Magyar Nemzet 1988. február 13-i számában megjelent koncepciót, amely már az összmagyarság közös érdekeiből és feladataiból indult ki, de sajnálatos módon helyrehozhatatlan késsedelemmel látott napvilágot.

Nem érezhetem feladatommak egy olyan komplex kormányzati program felvázolását, amelynek célja az összmagyarság, a szellemi haza gondjainak felvállalása, és elsősorban a határaink mentén élő több mint hárommillió magyar nemzetiség sorsának vizsgálata. Csupán arra szeretnék szorítkozni, hogy hangsúlyozzam: a rádió, a televízió, a sajtó, az oktatás összehangolt feladatává kell tenni egy olyan egészséges nemzettudat kialakítását, amely kiterjed a szomszédságunkban élő magyar nemzettestekhez és népekhez fűződő történelmi, irodalmi, nyelvi, általános művelődési kapcsolatok ápolására. Mint felvidéki magyar — Losonc születtem — ez alkalommal az északi tájak magyarságának azt a ma is időszerű szellemi örökségét szeretném felmutatni, amelyet a két világháború között ott működött írástudók hagyományoztak ránk, és amelynek be kellene épülnie az anyaország minden honpolgárának tudatába. Az a szellemi hagyaték, ami a Csehszlovákiába szakadt magyarságtól ránk maradt, mai harcainkhoz is szellemi vértetünk

lehetne. Szilárd hitem és meggyőződés: Fábry Zoltánnak, a „vox humana” írójának példamutatása, Gyóry Dezsőnek, a *Zengő Dunatáj* poétájának hitvallása, Balogh Edgárnak a Sarló élen végzett, az egész Duna-medencén végighullámzó tevékenysége, Dobossy Lászlónak Tamási Áront idéző: „keressétek, ami összeköt” jelszóban összefoglalható munkássága, a „kisebbségben és igazságban” élt és tőlünk korán eltávozott Szalatnai Rezsőnek a hagyatéka, a két malomkő között életét leelő Peéry Rezsőnek a requiemje egy országrészért nem avult el. Nem lokálpatriotizmus beszél belőlem, amikor azt vallom, hogy a mai fiatal nemzedéknek ismernie kellene ezt a szellemi hagyatékot, a kisebbségi sorsban megedződött írástudók össznemzeti érvényű és közép-kelet-európai kitekintésű gondolatait.

Az erdélyi Méliusz József írta 1938-ban a vox humana néperől, Fábry magatartásáról: „A csehszlovákiai magyarság figyelmét az egyetemes magyar kultúrán belül önálló szellemiségét megőrző erdélyi irodalom évszázados tapasztalatai vonzották Románia felé; az erdélyiek viszont a más népekkel való együttélés és együttműködés új, demokratikus lehetőségeit keresték Csehszlovákiában. Bátran mondhatjuk, hogy épp a polgári demokrácia elve és gyakorlata az Csehszlovákiában és a szlovenszkói magyarok nemzetiségi és szellemi életében, ami nemcsak az erdélyieket, de az egész magyarságot a szlovenszkói testvérmagyarság megősmérése felé vonzotta, amikor nemzetiségi létünk új formáit keressük.”

Fábry Zoltán, a csehszlovákiai magyar nemzettest élő lelkiismerete, 1936-ban, visszatekintve az ottani magyarság Trianon óta megtett útjára, így ír: „Mi, a mai Szlovenszkóra gereblyélt magyarok, apáink történelmi felelőtlenségét lakolva, a hazát — úgy, ahogy azt mi tudtuk, éreztük és fájtuk — elvesztettük. Mi Trianonnak kétszeres árat fizettünk: hazát veszítettünk, egy addig volt történelmi és földrajzi valóságot, és egyben kételkedtünk: egy illúziót. Ettől a pillanattól kezdve új sors és új törvény élt bennünk, a megújódás kényszere: változni! Világba hulló árvaság voltunk, térben és időben idegenek... Magyarországból kihullva, kapaszkodó vággyal, idecsöppentünk. Nyakig nehéz hazába, morális kötelezettségbe, európai küldetésbe... Európa csak nekünk, szlovenszkói magyaroknak lehetett ennyire felkínálkozóan hazánk. Sem a Vajdaság, sem Erdély nem provokálhatta volna ki ennyire. Masaryk köztársasága Európa felé nyitott ablakot...” Fábry az első Csehszlovák Köztársaság alkonyán a *Palackposta* című kötetében — visszapillantva e szlovenszkói küldetésre — keserűen veszi tudomásul ennek illúzióját. Így írt: „Volt egy hitünk, volt egy álmunk: a szlovenszkói magyar szellemiség lesz az az archimedesi pont, amely kiforgatja sarkaiból az eddigvolt, tespedt, konok, elmeszesedett beteg magyar életet.” Az „újarcú” magyarok hiába vállalták „a Magyarországon akadályozott vagy vegetáló többség progresszív munkakörét”, a második világháborúba torkolló európai események véget vetettek e reményteljesen kibontakozó szlovenszkói küldetésnek.

A vádolt megszólal című felvidéki jajkiáltás szerzője a második világháború után — Balogh Edgárral szemben — levonta a szükséges konzekvenciákat a szocializmus közép-kelet-európai gyakorlatából. Stósz magányában, egyik utolsó írásában, a Trianontól a 70-es évekig terjedő fél évszázad tapasztalatait így foglalta össze: „A négy milliós, kisebbségbe marasztalt magyarság számban lecsökkent, ... és mire majd észbe kapnak és ráharapnak a fogalomra, a kifejezésre, a »kisebbség« talán már nem is fog létezni... akkor majd évtizedek múltán fejhez kapkodón fog eszmélni néhány magyar: a kisebbség muszáján kitántorgott, majd felszívódott, elpárolgott négy millió emberünk!” De Fábry még ekkor is olyan erkölcsi magaslatra tud emelkedni, hogy amikor egyik magyarországi látogatója — egy református lelkész — a magyarság helyzetét lezártak, elintézettnek tekintette, és védelmi reflexeit csak utóvédcsatározásnak fogta fel, Fábry így válaszol: „Elveszett poszton állnánk? Lehet. De az elveszett posztoknak... becsük, értékük, értelmük, becsületük is van; és a becsületnek neve is van: hűség.”

Életének utolsó két évtizedében belső emigrációba vonult, és ebben az illúziótlan magányban — amikor Magyarországról Illyés, Németh László és általában

a népi írók látogatták — születtek meg legszebb írásai, jelent meg legérettebb, legmaradandóbbnak tekinthető könyve, a *Stószai délelőttök*. Élete utolsó reménye az 1968-as prágai tavasz, ami egyben utolsó csalódását is okozta, amikor is az „emberarcú szocializmusért” folytatott küzdelmet a Brezsnyev-doktrína jegyében megfojtották. Betegen, öregén, megtörtén érte ez az utolsó nagy megrázkódtatás...

*

Szlovákiában a kisebbségi ifjúság hangját a rimaszombati *Győry Dezső* találta el, ő lett a cserkészből regőssé, majd falukutatóvá fejlődő Sarlós-mozgalom poétája. Győrynek az *Újarcú magyarok* című kötetére a Felvidéken látogatókörutat tevő Móricz Zsigmond is felfigyelt. A fiatal költő tehetségét hamar szárnyra kapta a hír, és amikor 1927-ben Budapesten, a Zeneakadémián megrendezték „Ezer magyar diák Ady-estjé”-t, Győry Dezsőt kérték fel az ifjúság szónokának. Az est utáni ankéton pedig az a megtiszteltetés érte, hogy Győrynek *A magyar falu* című versét Szabó Dezső szavalta el. És ha más verset nem ír le Győry, mint az *En minden népet félték attól* című költeményét, benne az alábbi sorokkal:

én minden népet félték attól,
amitől féltém az enyém,

akkor is maradandónak és egyetemesen örökérvényűnek tűnik a kisebbségi sorsban élő ember eme humanista vallomása. Nem véletlen, hogy ez a legmesszebb hangzó kötetében, a *Zengő Dunatájban* jelent meg. Már fiatalon kitűnt sokoldalúságával, és hallatlan érzékenységgel rezonált a kisebbségi magyarság problémáira. Egyik leghíresebb politikai esszéje, a *Kisebbségi génius* című írása, ami Szlovákiából végighullámozott Magyarországon át Erdélybe és a Vajdaságba. Ezt kiáltotta világgá: „Ezt a népet szétdarabolták, de a részek új életet kezdtek. Új mentalitásuk gazdagító erő. A próbát kiálljátok: legyetek emberek, az én embereim: Szeressétek az elnyomottakat, tegyetek úgy, ahogy akarjátok, hogy veletek tegyenek. Legyetek ti minden lelki és testi kifosztás legerősebb ellenségei. Ti legyetek a legszélesebb emberi szolidaritás, a leggazdagabb lélek, legszebb humanitás, a leghetőbb szabadság, legtöbb jog, meg bátrabb becsület. S ahogy ti ilyen kisebbségi lélekre tesztek szert, ezt a lelket plántáljátok át az egész magyarságba. Ti Szlovénzón, Erdélyben vagy a Vajdaságban — az összmagyarság Európában: egyformán kisebbség vagytok. Új élet kell a magyarságnak. Nagy magyar reneszánsz. Akkor megválthatjátok a világot. Új Messiást adhattok a világnak: a földi élet Messiását. A jövő Messiását.

Ezt jelenti a kisebbségi génius.”

Ez a szinte messianisztikus vallomás *A Mi Lapunk* című losonci diáklapban jelent meg, ami apám kis nyomdájában készült, Scherer Lajos szerkesztésében, és ahová a magyarországi írók — Móricztól Illyésig — éppúgy elküldték írásaikat, mint az erdélyi irodalom reprezentánsai. Szinte magyar jelkép, hogy e lapnak a szerkesztője a mai Jugoszláviához tartozó Óverbáson született, Pozsonyban érettségizett, Kolozsvárott végezte el az egyetemet, és Losoncon élte le tartalmas életét, mígnem 1947-ben mindenéből kifosztva, 73 évesen, azonnali hatállyal kitelepítették Magyarországra. *A Mi Lapunk* jórészt a sarlósek orgánuma volt. A Sarló a cserkészmozgalomból kiindulva a falu felé fordult, és a néprajzon át a közép-kelet-európai kis népek életének a kutatásáig egy néptudományos munkaprogramot tett magáévá, és hirdette az itt lakó népek, nemzetek közeledésének, konföderációjának a szükségességét. A Sarlót együtt kell emeletnünk a többi Duna-medencei csoportosulással: a Bartha Miklós Társasággal, a szegediek Bethlen Gábor Körével, az Erdélyi Fiatalok kolozsvári mozgalmával. Mindennek azonban a Sarló volt az ösztönzője, amelynek képviselői 1930-ban a *Pesti Napló*-ban közölt politikai vallomásukban így nyilatkoztak Duna-völgyi elképzeléseikről: „Míg Kossuth Lajos a Habsburg-dinasztia reakciójával szemben a kelet-európai

magyar, szláv és román államok konföderációját hirdette a történelmi Magyarország területi épségének fenntartásával, a trianoni béke következtében idegen államokba került magyarság új nemzedéke már nem az államok, hanem a *nemzetek* közeledésében, konföderációjában látja a jövő biztosítékát... Kossuth Lajos profetikus meglátásának, a kelet-európai nemzetek egymásrautaltságának tehát olyan történelmi formában kell realizálódnia, amely *autonóm, sértetlen* nemzettestek szövetségét teremti meg a Duna körül."

A sarlósok újszerű magyarságtudata és a Duna-völgyi népekhez fűződő, a közös történelmi múltból táplálkozó sorsközösségerzete a magyar szellemi élet számos ismert képviselőjét megragadta. A Sarló-mozgalom eszméi körül kibontakozó vitában olyanok szólaltak meg, mint Kodolányi János, Jászi Oszkár, Károlyi Mihály, Móricz Zsigmond, Szekfű Gyula, Vámbéry Ruzstem és mások. Visszavisszatértek a Sarló tevékenységére olyan folyóiratok is, mint az *Erdélyi Fiatalok*, a *Pásztortűz*, a *Századunk*, a *Korunk*, az *Erdélyi Helikon*, a *Magyar Szemle*. Ha a Sarlóról el is mondhatjuk, hogy betöltötte hivatását, korai szétesését azonban az okozta, hogy Balogh Edgárék betagosították Csehszlovákia Kommunista Pártjába. A Sarló vezéralakjának, Balogh Edgárnak illúzióizmusa és dogmatikus hite a kommunizmus győzelmében vezette őt erre az útra. Szilárdan hitt abban, hogy a „humánium valóságát érvényesíteni nem lehet másutt, mint kommunisták között”, és abban, hogy „felsorakozó ellenségeinkkel szemben csak annyit érünk, amennyit bennünk és általunk a párt.” Ez a Balogh Edgár-i fanatizmus megérteti a számunkra: miért kellett a Sarló-mozgalomnak oly gyorsan szétesnie. Csak az a szomorú, hogy Balogh Edgár évtizedek múltán írt visszaemlékezéseiben sem ítéli meg másképp az eseményeket, és nem hajlandó utólag sem felismerni a sztálini politika, a sztálinizmussá torzult kommunizmus végzetes szerepét, illúzióromboló hatását. Igazat kell adnunk Peéry Rezsőnek. Balogh Edgár egykori harcostársának, aki a *Malomkövek között* című esszéketében megírja róla, hogy „nem tanult társai és a maga szenvedéseiből, nemzete pokoljárásából, ifjúsága világának teljes megsemmisüléséből sem”.

Balogh Edgár tragédiája — ami nem választható el a kommunista mozgalom tragédiájától — 1949-ben kezdődik: bebörtönzésével. Csak 1956-ban rehabilitálják. Majd számos könyvét kiadják, és ő a főszerkesztője a Romániai Magyar Irodalmi Lexikonnak, amelynek — sajnos — eddig csak első kötete jelenthetett meg. A szellemi genocidium, ami az egész erdélyi magyarságot sújtja, őt sem kíméli. Évek óta nem publikálhat Romániában. Míg a polgári demokratikus Csehszlovákiában Masaryk elnök fogadja a prágai Várban egy sarlós küldöttség élén, addig az általa lelkesen üdvözölt román kommunista rezsim évekre bebörtönzi, és most némaságra kárhóztatja — Sütő Andrással, Kányádi Sándorral és annyi más kintűn erdélyi intellektussal együtt.

Még egy pillanatilag a humanista Masaryknál maradvá, hadd idézzem a nemzetiségi kérdéstről vallott, ma is időtálló útmutatását és intelmeit: „A többségben levő népnek a feladata olyan államban, hol nemzeti kisebbségek vannak, a kisebbségek helyzetét magával a többséggel szemben és annak helyzetét az államban megértéssel rendezni. Nem szabad várni, hogy mit akarnak a kisebbségek, mit követelnek, mit kívánnak. Az engedményeket nem szabad aszerint megszabni, hogy milyen hangosan követeli a kisebbség az előnyöket.”

A Sarló polarizációjára jellemző, hogy élgárdájából olyan országosan ismert személyiségek, mint Dobossy László, Győry Dezső, Jócsik Lajos, Kovács Endre, Peéry Rezső, Szalatnai Rezső, Szombathy Viktor nem követték Balogh Edgárt és társait a kommunista párt által megszabott úton. Közülük csak azokról írok, akik — életpályájuk során — számunkra máig érvényes üzenetet hagytak ránk.

Szalatnai Rezsővel kell folytatnom a sort, aki tanár, író, irodalomkritikus, publicista és kultúrtörténész volt egy személyben. Nagyszalontán született 1904-ben, élete javát Pozsonyban töltötte, hogy azután a hontalanság éveiben Magyarországon lelve hazára, Budapesten haljon meg 1977-ben. Már első könyvében

(*Van menekvés*, Pozsony, 1932) egy-egy kérdésben szembekerül a Sarló-mozgalomnak a kommunista párt felé tájékozódó vezetőivel. További munkásságában nagy helyet foglal el a magyar—szlovák és a magyar—cseh szellemi-irodalmi kapcsolatok témája, hogy azután Budapestre költözve, élete alkonyán, mérlegre helyezze „két hazában egy igazsággal” szerzett tapasztalatait. „Az a demokrácia — írja 1948-ban —, mely a szabad népek egyenlő jogára és a dolgozók erkölcsi hitelére építi fel a jövőt, egy igazságot hirdet e két hazában: egyenlő joga van minden nemzetiségnek!”

Sok csalódás érte. Ott kellett hagynia kedvenc városát, Pozsonyt egy olyan történelmi sorscsapás után, amikor — a háború után! — a volt koronázóváros magyar lakosságának ezreit, mint valami bélpoklos tömeget, kitelepítették, elűzték lakóhelyükről. Meg kellett élnie a szlovákiai magyarság Holocaustját, a csehországi deportálásokkal, a magyar—szlovák lakosságcserevel, a Magyarországra meneküléssel. Hiába kilincsel, mint valami védőügyvéd volt szlovákiai harcos-társainál, akikkel az első republikában még együtt küzdött a progresszió, a humanizmus eszmebarikádjain. A szlovákiai magyarság tragédiája roppant megviselte. Élete végéig nem tudta elfelejteni, hogy ennek során egykori iskolatársa, az újdonsült külügyminiszter-helyettes: Vlado Clementis letagadtatta magát előtte. Nem volt hajlandó fogadni őt, hogy ne kelljen szégyenkeznie mindazért, amit a szlovákiai magyarokkal szemben elkövettek. Már képtelennek bizonyult segíteni sorstársain, ezért jött át Budapestre. A tollat azonban nem tette le a kezéből. Számos hasznos könyve és tanulmánya jelent meg Budapesten, amelyekben változatlanul hitet tett az évezredek történelmi együttélésre alapozott magyar—szlovák megbékélésért. A csonka hazában élve is mindig arra gondolt: mi történik a Dunától északra. Egyik írásában azt hangoztatta, hogy „a közép-európai nemzetek erkölcsi léte és jövője múlik azon, hogyan viselkednek egymás irányában.” A szűkebb haza emlékeivel élt együtt haláláig, abban reménykedve, hogy a szabadság és az igazság egy és oszthatatlan, s ennek vonatkoznia kell a csehszlovákiai magyar nemzetiségre is. Olyan nemzetudatot vallott magáénak, amit most és mindörökké hirdethetünk. Így írt: „A nemzeti tudat sajátos erkölcsi és esztétikai értéktudat... Az emberi tisztesség tudata ez, harag, gyűlölet, féltékenység nélkül. Becsülhetünk minden népet, de csak, ha önmagunkét is tudjuk becsülni... Csak így válhatunk korszerűvé.”

Szalatnai Rezsőt szoros baráti szálak fűzték *Peéry Rezső*höz, aki nagy utat tett meg, amíg a Sarlótól és Balogh Edgár körétől eljutott a magyarországi forradalomban 1956-ban vállalt szerepig. Pozsonyban született 1910-ben, értelmiségi családban. Azok közé tartozik, akik egy életre szóló ösztönzést kaptak a kisebbségi cserkészmozgalom élményeiből. Rendkívüli műveltsége és kitűnő szellemi adottságai révén csakhamar a Sarló vezérkarába került. Egy ideig rá is hatott a mozgalom balszárnyának és a kommunista párt radikalizmusának szenvedélye, de a Sarló felbomlásakor már nem követte Balogh Edgárék útját. Prágai, bécsi, párizsi egyetemi éveit tágitották közép-európai horizontját. Ez az európeér és Duna-menti szellemiség tükröződik az első köztársaságban írt tanulmányaiban, karcolataiban, bírálatában, amelyek a szlovenszkoji lapokban, folyóiratokban és főleg a pozsonyi Magyar Újság című napilapban jelentek meg. Ez utóbbinak, a polgári demokratikus szemléletű sajtóorgánumnak Peéry Rezső vezető publicistája volt.

Első önálló kötete is Pozsonyban jelent meg *Perem-magyarok az idő sodrában* címmel. Életének jó részét töltötte a magyar élet peremén, kisebbségben, mint ahogy rövid életrajzában ő maga írja, „belső és külső emigrációban”. Pozsonyi életét az osztrák és a magyar művelődési, gazdasági, politikai és szellemi gócpont közti elhelyezkedés, a kettős vonzat határozta meg: a történelmi Magyarország kapujában épült Pozsonynak a volt császárváros Bécshez fűződő nyelvi, szellemi, kulturális kapcsolata. Peéry számára Pozsony a Felvidék és Erdély számos városával együtt a városok reneszánsz íveit, az egyetemeket, katedrálisokat, rokon

dalkincsünket, a humanizmus, reformáció és felvilágosodás formanyelvét, kátéit, bibliáit, iskoláit, könyvnyomtató műhelyeit, irodalmi emlékeit, etikai magatartását jelentette. A Peéryhez hasonló „pressburger” kétnyelvű volt, majd a csehszlovák érában a szlovákok is elsajátítva, műveltségében helyet tudott adni a szláv kultúrának is. Ezt a pozsonyi embert — és megtestesítőjét, Peéry Rezsőt — a közép-európai népek iránti megértés, feltétlen tolerancia és együttműködési készség jellemezte. Ez a város — írta többször sajnálkozva Peéry, a második világháború utáni eseményekre célozva — nincs többé. Valóban: ma nem három közép-európai nép kultúrája teszi gazdaggá a várost. Ez már a múlté. A mai Bratislavát a németektől és a magyarok jó részétől erőszakkal megfosztott, sok tekintetben gyökértelen lakosság alkotja, amelynek még a fiatal értelmiségi generációja sem ismeri a német vagy a magyar nyelvet és kultúrát. Teljesült ugyan a szlovák nacionalizmus történelmi óhaja, de a város szegényebbé vált szellemekben.

Pedig a város magyar lakossága nem a kiűzetést érdemelte... Ugyanis míg Peéry, Szalatnai és más írástudók — s a pozsonyi magyarság tízezrei — megőrizték erkölcsi-politikai tisztaságukat, addig a helybeli szlovák fasiszta vezeték: Sano Mach, Tido Gaspar, Koloman Murgás és társai fekete egyenruhában és csizmában pöffeszkedtek a város utcáin a háború éveiben, a magyar lakosság pedig a megmaradt sajtójában és kulturális egyesületeiben ellenállt a fasiszmus minden csábításának és erőszakának. Ennek során a Tiso-féle szlovák államban rekedt mintegy 60 ezer magyar politikai vezetője, gróf Esterházy János, a szlovák parlamentben — egyedülállóan a képviselők közül — nem szavazta meg a zsidótörvényt, és végig kitartott humanista meggyőződése mellett. (Igaz: ennek „jutalmául” a szovjet hatóságok letartóztatták és ismeretlen helyre hurcolták. Majd később kiadták az antifasiszta grófit a csehszlovák kormánynak, hogy a hatóságok „a köztársaság bomlasztásában” betöltött szerepéért halálra ítéljék. Csak a külföldi zsidóság intervenciójára változtatták az ítéletet életfogytiglani fogságra. Így azután a börtönben szerzett betegsége következtében halt meg 1957-ben a hírhedt ilavai fegyházban az az Esterházy János, akinek a parlamenti megnyilatkozását és memorandumait nem egyszer Peéry Rezső fogalmazta.)

Nem csodálkozhatunk azon, ha Peéry a háború után — a Kisgazdapárt hívására — áttelepült Magyarországra. Rövidesen gimnáziumi igazgató lett egy másik magyar peremvidéken: Sopronban. Peéry, aki nehezen viselte el a Rákosi-korszak éveit, 1953. július 4-én felfigyelt az új kormányfő, Nagy Imre beszédére, és így hatott rá az új szakaszt bejelentő szövege: „A megszállottak, eszevesztettek, a reszketősök világában felállt egy egészséges ember, hogy hitet tegyen a normális emberi értelem mellett... Egy férfi elkezdett emberi hangon beszélni, hogy... helyreállítsa az emberi arányokat és klasszikus mértékét; a megszállottak sorából kiállt egy Józan ember, hogy talpára állítsa a mi fejtetőn forgó világunkat.

Mint aki hivatalból és kötelességszerűen éltem a kényszerképzeteknek és fikcióknak lényemtől teljesen idegen világában, e gyűlölt és örült közegben, amelynek egy parányi eleme voltam magam is, ha nem is a katedrán, de igazgatói irodámban, mélységesen megrendített a realista létszemléletnek ez a nagyszerű és bátor megnyilatkozása.”

Nem csoda, ha ezek után aktív szerepet vállal a forradalomban és tíz napig a város választott polgármester-helyettese lesz. Igaz, emiatt kell eltávoznia Magyarországról. Az NSZK-ban, Stuttgartban telepszik le, majd a zeufingeni Pedagógiai Főiskola alapító könyvtárosa lesz. Közben a brüsszeli Nagy Imre Intézet megjeleneti egy francia nyelvű könyvét. Cikkeket, tanulmányokat, esszéket ír az emigráció lapjaiba. Súlyos szívizomszakadását — amely 1973-ban éri — már nem tudja kiheverni, és 1977-ben, idegen földön kell eltemetni. Szűkebb pátriájában azóta „elfelejtették”, nem írhatnak róla. Mi, itt, Magyarországon becsüljük meg egyrészt a sokküzdelmű értelmiségit, másrészt mutassuk fel egy elsüllyedt világ, az egykori háromkultúrájú Pozsony nevezetes polgárának emberi példáját.

A Sarló nagy nemzedékének ma is köztünk élő és alkotó jeles képviselője *Dobossy László*. Vágfarkasdon született 1910-ben, középiskolai tanulmányait az érsekújvári magyar gimnáziumban, valamint a prágai és a párizsi egyetemek bölcsészeti karán végezte. Azon kevesek közé tartozik, aki sarlós korszakát önkritikusan ítélte meg. Így jellemezte magatartását: „Bizonyára gyakran tévedtünk, megtéveszteni azonban soha nem akartunk.” A memoáriróknak ahhoz a gyakori típusához sem tartozik, akik *útolag* csalhatatlannak és tévedhetetlennek bizonyulnak: Kölceyyvel ért egyet: „ami igaz, igaz, ha kellemetlen is”.

Sarlós éveiben — talán éppen a realitások iránti érzéke miatt — a nemzedékre oly elementáris hatást gyakorló Ady—Móricz—Szabó triászból főleg Móricz Zsigmondhoz vonzódott. Ezért is idézi a sarlós múltjáról írt tanulmányában Móricznak a Nyugat 1931. márciusi számában megjelent cikkét. A nagy magyar író — szlovákiai körútja során megismerkedve Dobossyék generációjával — megállapítja e fiatalokról, hogy az ő magyarságszemléletük elődeikhez képest „szociálisabb és kulturáltabb magyarságot, európaibb magyarságot” jelent. Ez a példamutató közép-európai, Duna-táji kitekintésű magyarságszemlélet bontakozik ki abból az irányelvvázlatból is, amelyet Balogh Edgár, Horváth Ferenc és Zsolt László még 1929-ben fogalmaznak meg, és amelyet Dobossy ma is úgy mutat fel a számkra, mint a sarlós nemzedék egyik akkori történelmi jelentőségű feladatát: „A Sarló célja a szociális felelősségű modern kisebbségi magyar értelmiség megteremtése. A fiatal értelmiség helyes közéleti tájékozódásának első feltétele a gazdasági és társadalmi tények pontos ismeretén alapuló valóságsszemlélet.”

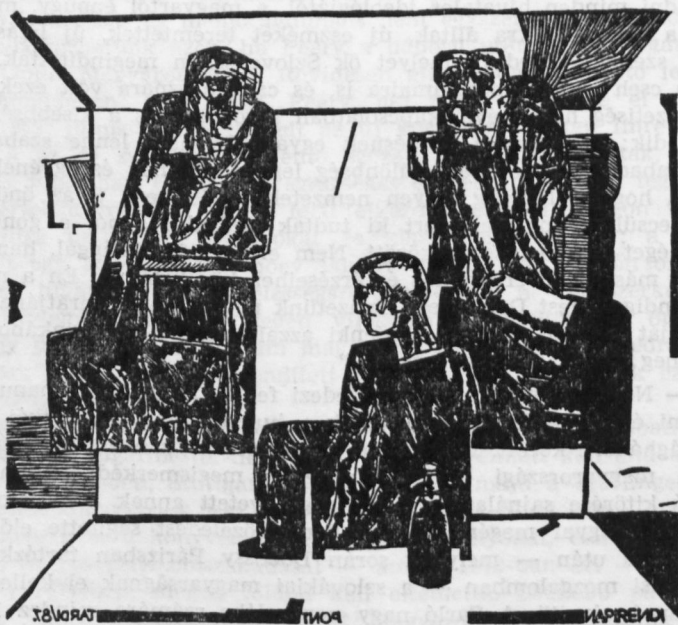
A tények tisztelete jellemezte Dobossyt is azon a tudományos pályán, amelynek során — főleg a cseh—magyar kapcsolatok témaköréből — oly sok filológiai alaposságú tanulmány és könyv született. Már egész fiatalon nagy érdeklődést tanúsított a baloldali cseh értelmiség néhány kiválósága iránt. Így például 1933-ban a pozsonyi *Magyar Újságban* közölte a nagy tekintélyű cseh tudóssal, Zdenek Nejedlyvel készített interjúját. Nejedly sokra becsülte a magyar fiatalokat, mint ahogy ez az alábbi nyilatkozatából is kiderül: „A szlovenszkói magyar ifjúságot nagyon jól ismerem. Különbnek tartom őket a cseh ifjúságnál, mert volt bátorságuk elszakadni minden hivatalos ideológiától, a magyartól éppúgy, mint a cseh-szlováktól, s a saját lábukra álltak, új eszméket teremtettek, új látásmódot formáltak. Az a szellemi erjedés, amelyet ők Szlovenszkon megindítottak, áthatolt a szlovák, sőt a cseh ifjúság mozgalmaira is, és csak hasznára volt ezeknek.” Majd a magyar nemzetiség helyzetével kapcsolatban a többség és a kisebbség viszonyáról így vélekedik: „Kisebbségi kérdésnek egyáltalán nem lenne szabad léteznie. Ahogy nem szabad, hogy fokozati különbség legyen egyének és egyének közt, úgy nem szabadna, hogy különbség legyen nemzetek között sem. S az önök ifjúságát éppen azért becsülöm annyira, mert ki tudtak szakadni abból a gondolatkörből, amely különbséget tesz nemzetek között. Nem eleve elfogultsággal, hanem megértéssel kell egy másik nép értékeihez és érzéseihez közelednünk. Én a mi nacionalistáinknak mindig Ernest Denis-nek, nemzetünk nagy francia barátjának a szavait idézem: »A saját nemzeti érzését mindenki azzal mutatja ki leginkább, hogy miként becsüli meg mások nemzeti érzését.«”

Dobossy — Nejedlyn kívül — ekkor fedezi fel F. X. Saldát, Emanuel Rádlt és a cseh szellemi élet más kiválóságait, akik a humanizmus zászlóvivői voltak akkor, a két világháború között. Dobossynak nagy szerepe van abban, hogy a későbbiek során a magyarországi olvasóközönség is megismerkedhetett a nevükkel. A világháború kitörése sajnálatos módon véget vetett annak a folyamatnak, ami a cseh—szlovák—magyar megértést és szellemi közeledést segítette elő. Európa e véres intermezzója után — melynek során Dobossy Párizsban tartózkodva, részt vett az ellenállási mozgalomban — a szlovákiai magyarságnak el kellett szenvednie a „hontalanság éveit”. A Sarló nagy nemzedéke számára mindez ifjúkori álmak, illúzióik összeomlását jelentette. Dobossy — mint legújabb könyve: *Gondban, reményben azonosan* előszavában írja — többször találkozott a történelem-

mel. Pályáját azonban mégsem kellett módosítania, mert ugyan éveket töltött a párizsi Magyar Intézet igazgatói székében, de ott is, majd onnan hazatérve az egyetemen a cseh irodalom professzoraként folytathatta életművét: a cseh—magyar szellemi kapcsolatokra vonatkozó kutatásait. És ezen a téren a nyugdíjas-évek is újabb köteteket és tanulmányokat eredményeznek. Egyik könyve előszavában így vall ars poeticájáról: „Aki e sorokat írja, már szellemi tudatosodásának kezdete óta több-kevesebb módszerességgel arra törekedett, hogy népeink életében és fejlődésében főleg a közös — illetőleg az alkalmakként eltérő — vonásokat meg a törvényszerűen, bár gyakran csak a felszín alatt érvényesülő párhuzamokat figyelje. A körülmények alakulása folytán e vizsgálatokat leginkább magyar—cseh vonatkozásban figyelje. Ámde, talán nem túlzó szerénytelenség, ha azt hiszi, hogy a cseh—magyar példák szélesebb érvényű jelenségeket is szemléltetnek...”

Mindehhez csupán azt szeretnénk hozzáfűzni, hogy — sajnálatos módon — a Dobossy Lászlók munkásságának eredményeivel, a régió népeit lélekben egymáshoz közelítő, szellemi kapcsolatokat bemutató művekkel és magatartásformákkal csak viszonylag kevesen: egy szűk szellemi elit ismerkedhet meg. A nagy tömegek — kellő nevelés híján — e humanista megalapozottságú, közös szellemi hazát sugalló tudat, sorsközösségérzés nélkül nőnek fel. Hogy ez a jövőben ne így legyen, ahhoz radikális politikai-társadalmi-gazdasági változásokra volna szükség e régióban. Bár igaz: már pirkad a hajnal!

TARDI SÁNDOR RAJZA